

Szwarc, Andrzej

"Sławianofilstwo. Iz istorii russkoj oszczestwiennno-politiczeskoj mysli XIX wieka", Nikołaj Cymbajew, Moskwa 1986 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 78/4, 832-833

1987

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

duszpasterskich. Równocześnie rosła fala krytyki poziomu moralnego i kulturalnego duchowieństwa zakonnego oraz rodzajów i zakresu jego działalności. Autor skoncentrował się na praktycznej realizacji zakonnej pracy duszpasterskiej pomijając ówczesne rozważania teoretyczne. Pierwsza część książki rozpatruje rozmieszczenie poszczególnych domów, z uwzględnieniem prowadzonych przez nie prac oraz możliwości duszpasterzowania w zależności od liczebności i fachowości kadr. Druga część opisuje działalność duszpasterską jezuitów, którzy dysponowali w Polsce znaczną liczbą domów, największą liczbą zakonników i największą liczbą kaznodziei zakonnych (290). Wysuwając na plan pierwszy edukację wiernych jezuiti znacznie rzadziej zostawali spowiednikami, działalność pastoralną prowadząc głównie na misjach ludowych. Specyfika działań tego zakonu, a także ich ówczesna kontrowersyjność zdaje się uzasadniać skoncentrowanie się autora właśnie na tym zgromadzeniu.

Podstawowym źródłem dla pierwszej części książki była tzw. ankieta zakonna nuncjusza papieskiego w Polsce Giuseppe Garampiego z lat 1773—74. Zawiera ona luki dotyczące ośmiu zakonów (duchaków, kanoników regularnych laterańskich, marków, kartuzów, komunistów-bartoszków, oratorianów, premonstratów, teatynów). Luka ta jest dotkliwa nie tylko ilościowo (obejmuje ona jedynie 4,5% kapłanów zakonnych), ale jakościowo. Nie w pełni udało się wypełnić ją przy pomocy innych źródeł. Charakter ankiety pozwolił na sporządzenie zestawień statystycznych. Służą one nie tylko jako materiał dla generalnych wniosków, ale ułatwiają porównanie ich z innymi danymi tego źródła.

W omawianiu działalności duszpasterskiej jezuitów autor wykorzystał tzw. listy roczne z lat 1767—70. Były to sprawozdania z działalności duszpasterskiej poszczególnych placówek, wysyłane co trzy lata do władz Towarzystwa w Rzymie. Sprawozdawczy charakter źródła nie dyskwalifikuje go, ale niesie ze sobą konieczność wnikliwej krytyki, wydaje się, że autor nie zawsze pamiętał o tym wystarczająco dobrze. I tak co zrozumiale, źródło to nie wspomina o wypadkach zaniedbań w kaznodziejskiej działalności jezuitów; warto by jednak poszukać, a choćby rozważyć prawdopodobieństwo występowania takich zdarzeń (s. 158).

Listy roczne nie były ujęte w jeden schemat, tak jak ankieta Garampiego, co utrudniło badania. Mimo to autorowi udało się przedstawić działalność kaznodziejsko-katechizacyjną zakonu, organizację misji ludowych, ćwiczenia duchowne, pomoc w organizacji i w działalności bractw i sodalicji, wpływ na liczbę powołań do stanu duchownego, działalność rekatechizacyjną, posługiwanie związane z sakramentem pokuty i Eucharystii i dysponowanie wiernych na śmierć.

Praca przekonuje o prowadzonej przez zakony szeroko (nawet niekiedy niezgodnie z prawem kanonicznym) pracy duszpasterskiej. Tym samym obala argument krytyki oświeceniowej o zaniedbaniu kleru zakonnego w tym względzie. Pozostaje jednak problem poziomu tej pracy. Autor uchyla się też od wnikliwszej oceny poziomu intelektualnego działalności (głównie kaznodziejskiej i katechizacyjnej). Nie pozwoliło to na określenie roli kulturotwórczej zakonów związanej z ich pracą duszpasterską.

M. K.

Nikołaj Cymbajew, *Sławianofilstwo. Iz istorii russkoj obszczestwienno-politiceskoj mysli XIX wieka*, Izdatielstwo Moskowskogo Uniwersiteta, Moskwa 1986, s. 271.

Książka stanowi próbę syntezy; wbrew swemu podtytułowi nie jest jednak tradycyjnym studium z dziejów myśli społecznej i politycznej opartym o analizę

publikowanych dzieł najwybitniejszych przedstawicieli danego jej kierunku. Nikołaj Cymbajew, autor kilkunastu opracowań i przyczynków dotyczących słowianofilów i słowianofilstwa (najważniejszą z nich jest wydana w 1978 r. monografia Iwana Aksakowa, por. omówienie w PH t. LXX, 1979, z. 3, s. 601) zwraca uwagę nie tylko na poglądy lecz także na działalność polityczną ich głosicieli. Uwzględnia też, przynajmniej częściowo, społeczną recepcję opisywanych przez siebie przekonań i poczynań. Umożliwiła to rozległa kwerenda, która objęła oprócz spuścizn rękopiśmiennych czołowych słowianofilów (np. zespół Aksakowów w bibliotece Instytutu Literatury Rosyjskiej, czy papiery Jurija Samarina w Głównej Bibliotece im. Lenina) również archiwalia wytworzone przez władze administracyjne i policyjne. Autor zna przy tym literaturę zachodnioeuropejską i amerykańską z kilku ostatnich dziesięcioleci; niektóre zawarte w niej sądy aprobuje, z innymi rzeczowo polemizuje. Nieobce mu są wreszcie wydane po polsku prace Andrzeja Walickiego.

Na baczność uwagę zasługuje rozdział I („Słowianofilia» i »słowianofilstwo«. Ewolucja obszczestwiennie-politiceskogo poniatija”), który jest próbą uporządkowania chaosu pojęciowego i ustalenia jego przyczyn. Cymbajew przypomina, że tytułowy termin narodził się w pierwszych latach XIX stulecia i obejmował początkowo paru literatów niewysokiego lotu zafascynowanych czasami przed panowaniem Piotra I. Z kolei przeszedł na grupę pisarzy i ideologów, takich jak Konstanty Aksakow czy Aleksander Chomiakow, których wpływy najwyraźniejsze były od schyłku lat czterdziestych do początku sześćdziesiątych. Interesowała się ona głównie wewnętrznym rozwojem Rosji, spierając się o tę kwestię z okcydentalistami („zapadnikami”); miała przy tym zdaniem autora charakter liberalno-demokratyczny. W latach późniejszych nazwę tę przywłaszczyli sobie nacjonałiści i konserwatyści przekształcając przy tym pierwotny program i starając się przy pomocy niektórych jego elementów uzasadnić ekspansję imperium rosyjskiego. Ich uwaga skupiała się nie tyle na rodzimych tradycjach kulturalnych i politycznych co na nierosyjskich narodach słowiańskich. Sytuację dodatkowo skomplikował fakt, że niektórzy przedstawiciele pierwszego kierunku (np. Jurij Samarin) przeszli na pozycje typowe dla drugiego. Różnymi czasy nadawano też miano słowianofilów uczynom i pisarzom wypowiadającym się z sympatią o dawnej i współczesnej Słowiańszczyźnie, ale nie przyznającym się do konkretnej ideologii i nie prowadzącym żadnej działalności politycznej.

W dalszej części pracy Cymbajew szczegółowo analizuje założenia programowe słowianofilów *sensu stricto*, tych z przełomu pierwszej i drugiej połowy XIX wieku, uznając ich nie zawsze słusznie za liberalistów. Na marginesie głównego nurtu rozważań ukazuje jednak oddziaływanie ich koncepcji na opinię publiczną i koła rządowe. Kilka takich dygresji dotyczy spraw polskich, a ilustrują je np. ciekawe fragmenty listów Czerkaskiego i Samarina; w okresie swej działalności w Komitecie Urządzącym przekonywali oni np. swych moskiewskich i petersburskich przyjaciół, że przeobrażenie Rosji w oparciu o słowianofilskie pryncypia wzmocniłoby na tyle jej siły, iż znacznie łatwiej można by sobie poradzić z polskimi ruchami narodowowyzwoleńczymi. Skądinąd niektórzy z korespondentów, jak W. Jełagin i F. Czyżow potępiali ówczesne zaangażowanie wyżej wymienionych i z niesmakiem wyrażali się o dyktaturze wojskowej w Królestwie Polskim.

Książka Cymbajewa przekonuje raz jeszcze o znaczeniu powstania styczniowego dla ewolucji rosyjskiej myśli politycznej, ewolucji prowadzącej w danym przypadku od słowianofilstwa do panslawizmu.